

Filozofia kultúry z perspektívy kultu v diele Pavla Alexandroviča Florenského (*1882, †1937)*

Daniel Porubec

„Florenskij bol človek, ktorého nijako nemožno jednoznačne charakterizovať. Inžinier? Áno, získal tridsať patentov na vynálezy v sovietskom období. Filozof? Áno, jeden z najvýznamnejších vykladačov platonizmu, jeden z najvýraznejších ruských platonikov. Básnik? Áno, možno nie veľký, ale predsa básnik, ktorý tvoril poéziu a vydal knihu veršov, priateľ Andreja Beľeho, rástol v ovzduší symbolistov. Matematik? Áno, žiak vynikajúceho profesora Bugajeva (otca Andreja Beľeho), ktorý na tomto poli vytvoril veľmi zaujímavé koncepcie;“ v neposlednom rade bol kňazom „vycibreným teológom, vzdelancom“.¹

V časoch prevratnej revolúcie v Rusku roku 1917, bol Pavel Alexandrovič Florenskij jedným z mála ruských náboženských mysliteľov, ktorí zostali vo svojej vlasti. Po zatvorení Duchovných akadémií bolševikmi pracoval ako technik Glavelektra (hlavná spáva elektrického priemyslu), kde sa zaoberal štúdiom elektrických polí a dielektrík.² V rokoch 1920 až 1927 vyučoval na Štátnom technicko-umeleckom inštitúte. Bol menovaný direktorom *Technickej Encyklopédie*, v ktorej uverejnil množstvo svojich článkov.³

Tohto geniálneho človeka, nazývaného aj ruským „Leonardom da Vincim“, polyglota ovládajúceho nielen takmer všetky živé a klasické jazyky, ale aj jazyky Kaukazu, Iránu a Indie, navyše geológa, zakladateľa kamenárskeho zlievačstva v SSSR, objaviteľa netuhnúceho strojného oleja bolševikmi nazvaného „dekanit“ zrazu štát nepotreboval a poslal

* Tento príspevok vznikol ako súčasť riešenia projektu KEGA 025PU-4/2017 Aplikácia filozofických názorov v teológii 20. storočia.

¹ Alexander MEŇ, *Ruská náboženská filozofia*, Bratislava: Kalligram, 2005, s. 165–166.

² Porov. Nikolaj Onufrijevič Losskij, *Istorija russkoj filosofiji*, Moskva: Progress, 1994, s. 190.

³ Porov. Gino PIOVESANA, *Storia del pensiero filosofico russo (988–1988)*, Milano: Edizioni Paoline, 1992, s. 337.

v roku 1933 do vyhnanstva.⁴ Vystupovanie vedca – popa v kňazskej sutane, ktorej sa nechcel zrieknuť ani vo vedeckých kruhoch, ktoré navyše „zle pôsobilo“ na mladých študentov, malo s najväčšou pravdepodobnosťou za následok, že ho soviety poslali do väzenia na desať rokov, ako najväčšieho zločinca.⁵

Florenskij ostáva v kontakte so svojou manželkou a piatimi deťmi aspoň prostredníctvom listov. Návštevy odsúdených boli totiž viac než ojedinelou záležitosťou. V roku 1937 mu odňali právo písomného styku. Posledný list, ktorý bol doručený manželke, je z 19. júna tohto roku.⁶ Rodina o ňom dlho nič nevedela. V roku 1958 za vlády Chruščova jeho žena podala žiadosť o jeho rehabilitáciu. Dostala správu, že zomrel v roku 1943, teda po „odpykaní“ desaťročného trestu. Neskôr sa však zistilo, že zomrel už v roku 1937. Našlo sa totiž svedectvo o jeho smrti:

Svedectvo o smrti (štandardné)... Občan Florenskij Pavel Alexandrovič... zomrel 8. decembra roku 37... Vek: 55 rokov (nesprávne, mal päťdesiatšesť). Príčina smrti: zastrelenie... Miesto smrti: Leningradská oblasť.⁷

Človek, ktorý do poslednej chvíle pracoval vo vedeckej oblasti, človek, ktorý bol z ruských filozofov najviac apolitický, akoby celou svojou bytosťou ponorený do „svojho vedeckého sveta“, človek, ktorý bol postavený na roveň s Pascalom, Teilhardom de Chardin a mnohými učencami, mysliteľmi všetkých čias a národov, bol zastrelený ako posledný zločinec, hoci bol úplne nevinný. Krajina ho využila ako vedca, inžiniera, nezištného pracovníka, ale nakoniec dala prednosť smrti zastrelením...⁸

Z tajných spisov KGB sa dozvedáme o hanebnom obvinení namierenom proti Florenskému. Najprv otec Pavel rázne odporoval falošnému obvineniu vznesenému na jeho osobu, ale potom, čo si uvedomil, že svojím priznaním vyslobodí z väzenského pekla niektorých spoluväzňov, akceptoval falošnú obžalobu. Slobodne si zvolil obetovať vlastný život, aby vyslobodil druhých.⁹ Neľudské utrpenie a nakoniec násilnú muče-

⁴ Porov. LOSSKIJ, *Istorija russkoj filosofiji*, s. 191.

⁵ Porov. PIOVESANA, *Storia del pensiero filosofico russo (988–1988)*, s. 337.

⁶ Porov. Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Pisma s Daľnego Vostoka i Solovkov,“ in *Sočinenija*, zv. 4, Moskva: Mysľ, 1998, s. 717.

⁷ MEŠ, *Ruská náboženská filozofia*, s. 167.

⁸ Porov. tamtiež, s. 167–168.

⁹ Porov. „Non tradire le tue convinzioni... La verità sulla fine di Pavel Florenskij,“ *L'Altra Europa*, č. 1 (1991): 34–39. Taktiež porov. Vitalij ŠENTALINSKIJ, *I manoscritti non bru-*

nícku smrť Florenského by sme mohli považovať „za hermeneutické kritérium k pochopeniu celej jeho teoretickej a existenciálnej koncepcie; od hľadania základu pravdy až po zničenie v gulagu“.¹⁰

Inak povedané Florenskij nám osemdesiat rokov po jeho násilnej smrti dáva nad slnko jasný príklad, že svedok Krista nie je iba jeho pozorovateľom, či ohlasovateľom, ale predovšetkým ten, ktorý v svojom živote rekapituluje a znovu prežíva Jeho život.¹¹ Svedectvo mučeníka je totiž tou najvzácnejšou perlou, ktorú môže človek priniesť do pokladnice kultúry ľudstva a tak stále viac povznášať svet k nebu na vyšší stupeň dokonalosti než ten, ktorý je daný čisto prirodzeným spôsobom jeho existencie.

Florenskij venoval fenoménu kultúry aj niekoľko spisov zo svojej bohatej interdisciplinárnej tvorby. Našu pozornosť obrátíme najskôr na spis, ktorý charakterizuje jeho formu myslenia ešte v rannom období jeho tvorby, pred tým, než bolo publikované jeho najznámejšie dielo *Stĺp a základ pravdy*.¹² Jedná sa o stať „Všeľudské základy idealizmu“, najsamprv prednesenú auditóriu Moskovskej Duchovnej Akadémie v roku 1908, ktorou Florenskij prekvapil svojou pro-platónskou orientáciou myslenia.¹³ Nejednalo sa však o autorovu ucelenú systematickú koncepciu. Išlo mu skôr o to, aby svojím príspevkom dopomohol k narušeniu tradičnej scholasticko-racionalistickej vízie sveta, ktorá mu bola úplne cudzia. Totiž neschopnosť nájsť na niečo adekvátny pojem ešte neznamená podľa autora neexistenciu tohto bytia, ba naopak je odkazom na jeho veľkosť, tajomnosť a posvätnosť.¹⁴

Keďže problematika filozofie kultúry v diele Florenského predstavuje sama o sebe veľmi obširnu a pre proces systematizácie veľmi náročnú interdisciplinárnu tému, v druhej časti nášho príspevku našu pozornosť obmedzíme na autorove dielo *Filozofia kultu*, v ktorom autor reflektuje fenomén kultúry z pohľadu kultu. Jedná sa o Florenského posledné, žiaľ

ciano. *Gli archivi letterari del KGB*, Milano: Garzanti, 1994, s. 171–206.

¹⁰ Natalino VALENTINI, *Pavel A. Florenskij*, Morcelliana, 2004, s. 14.

¹¹ Porov. Natalino VALENTINI, „L'Arte della gratuità,“ in *Pavel A. Florenskij „Non dimenticatemi“*, Milano: Arnoldo Mondadori Editore S.p.A., 2000, s. 36.

¹² Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, *Stolp i utverždenije istiny*, Moskva, 1914.

¹³ Porov. Nikolaj Konstantinovič GAVRJUŠIN, *Russkoje Bogoslovije*, Nižný Novgorod: Glagol, 2005, s. 240. Taktiež porov. Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Obščeečelovečeskije korni idealizma,“ *Bogoslovskij Vestnik*, č. 3. (1909): 422.

¹⁴ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Obščeečelovečeskije korni idealizma,“ in *Sočinenija*, zv. 3(2), Moskva: Mysľ, 2000, s. 148–149.

nedokončené, z hľadiska teoretickej elaborácie najvyzretejšie dielo, napísané v rozmedzí rokov 1918 až 1933. Florenskij v ňom rozpracováva všeludský, globálny a teda pre človeka neodmysliteľný prínos kultu ako stretu dvoch svetov viditeľného a neviditeľného, ako oživujúceho prameňa kultúry. Toto autorovo presvedčenie nájdeme aj v autobiografickej poznámke článku „Autoreferát“:

Kultúra je vedomý boj proti celoplošnému zničeniu. Kultúra spočíva v odtrhnutí sa, a v odolnosti procesom celkového vyhasínania univerza a v každom ohľade v rozrastaní sa rôznosti možností, pôsobiach v prospech života. Kultúra je postavenie sa proti homologizácii, ktorá je synonymom smrti. Každá kultúra je finalizovaný a stály systém, systém prostriedkov určených na uskutočnenie a odhalenie istej hodnoty, ktorá je prijímaná za fundamentálnu a absolútnu hodnotu a je teda povýšená na objekt viery. ... Kultúra, ako je jasne vidieť z etymológie tohto slova, vychádza z kultu, totiž je usporiadanie sveta podľa kategórií kultu. Viera podmieňuje kult a kult koncepciu sveta, z ktorej pochádza kultúra.¹⁵

V úvode state „Kult, náboženstvo a kultúra“ sa autor obracia k svojmu čitateľovi s vierou, že skúsenosť s kultom je blízka a bezprostredne pochopiteľná každému človeku, ktorý je obdarený „kultovou dušou“, t.j. „všeludským vedomím“. Jasne o tom svedčia naše zážitky z detstva, kedy všetok objektívny – predmetný svet, ktorý nás obklopoval, mysticky „ožíval“ nadväzujúc s nami kontakt.¹⁶

Z tohto nám daného takpovediac intuitívneho pohľadu na kult zhora nadol vychádza aj autorova potreba obhájiť kult zdola nahor, teda nakoľko je to možné, rozumom osvetliť jeho nenahraditeľné miesto v živote človeka v boji so smrťou. Našu pozornosť zameriame najsamprv na autorom spomínaný zostupný pohľad.

1. KULTÚRA SA RODÍ ZO VŠEUDSKÉHO VEDOMIA

Nežije na svete človek, hovorí Florenskij, ktorý by nebol čo i len na chvíľu platonikom a nedopytoval sa na skrytú podstatu vecí, nehľadal za pozorovaným objektom akési tajomstvo. „Kto s pomocou erosu ne-

¹⁵ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Avtoreferat,“ in *Il simbolo e la forma. Scritti di filosofia della scienza*, Turín: Bollati-Boringhieri, 2007, s. 6–7.

¹⁶ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Kult, religia i kul'tura,“ in *Filosofia kul'ta*, Moskva: Mysľ, 2004, s. 51.

prenikal cez ľudskému súdu neprístupné hlbiny poznania?... Kto neprežíval, ako padá neprechodná stena medzi objektom a subjektom, – ako „Ja“ vychádza za hranice svojho egoistického ohraničenia... a stáva sa jedným s celým svetom?“¹⁷ Všetky filozofické prúdy sú akoby v pokrvnom príbuzenstve s platonizmom. Idealizmus je základom každej filozofie, ktorým dýcha ako európska filozofia, tak aj kultúra. Odkiaľ vzal Platón koncepciu erosu, ako počiatok každej filozofie, ako kľúč ku všetkým tajomstvám sveta do kráľovstva naozaj existujúcich, nemenných, nemateriálnych obrazov bytia? Florenskij je presvedčený, že odpoveď na túto otázku nemôžeme nájsť vo filozofickej školenosti Platóna ani v žiadnych abstraktných princípoch myslenia, ale v úrodnej pôde „národnej duše“, teda vo všeludskom vedomí, t. j. toho, čo je vlastné všetkým.

Všeludské vedomie nemôžeme podrobne charakterizovať v kultúrno-historickom kontexte, empiricko-analytickou metódou sledujúc jeho vývoj a štruktúru. Florenskij si je vedomý, že akékoľvek pojmové ohraničenie všeludských princípov by znamenalo ujmu smerom k poznaniu skutočnosti. Obracia sa jednoducho na skutočnosť samú, ktorá sama je svedectvom skutočnosti.¹⁸

Ako základ všeludského vedomia považuje „mágiu“¹⁹, alebo „okultizmus“, ktoré stoja i v centre Platónovej filozofie.²⁰ V týchto termínoch

¹⁷ FLORENSKIJ, „Obščecelovečeskije korni idealizma,“ s. 145–146.

¹⁸ Tamtiež, s. 147.

¹⁹ Florenským používané slovo „mágia“ je potrebné chápať v podobnom kontexte v akom ho používa Schelling: „...k pravému dobru môže dôjsť iba pôsobením božskej mágie, totiž bezprostrednou prítomnosťou toho, čo jestvuje, vo vedomí a v poznaní.“ Friedrich Joseph Wilhelm SCHELLING, *Filozofické skúmania podstaty ľudskej slobody a s tým súvisiacich predmetov*, Bratislava: Kalligram, 2005, s. 80.

V najširšom zmysle slova termínom *mágia* autor chápe akýkoľvek vzťah živého človeka s živým bytím. „Mágia v živote znamená vzájomný živý vzťah živého s živou skutočnosťou. Mena s menom. Je to zväzok (союз). Nevedno aký. Zväzok lásky, alebo nenávisti, ale zväzok. Preto mágia je živé, oživujúce, zduchovené zjednotenie (общение) živého človeka s živou prírodou.“ ... „Mágia je iba zjednotenie človeka s niekým, buď so svetlými, alebo temnými silami.“ ... V pravoslávnom kresťanstve raz a navždy došlo k odmietnutiu starej pohanskej mágie. Pravoslávie verí v tajomstvá, (v zmysle sviatostí) tým, že „vyznáva absolútnu, nekonečnú Osobu, absolútny ideál – Krista, jeho vtelenie tu na zemi. Zjednotenie človeka a ľudstva s absolútnou Osobou – Bohom je tajomstvo. No táto „mágia“, tak povedané „biela mágia“, je mágia svetlá, milostivá, kresťanská. V pravosláví Boh je krst, spoveď, prijímanie (eucharistia), modlitba – všetko sú to tajomstvá (sviatosti). Náš Boh je dostupný pre zjednotenie s ním. Veď modlitby nie sú abstrakcia, ale živý vzťah. U nás môže byť živý vzťah s Bohom aj prostredníctvom ikon, chuti (pri prijímaní eucharistie), vône (tymían), sluchu, zraku, prostredníctvom všetkých zmyslov.“ Alexej Fedorovič LOSEV, „Termin „mágia“ v po-

však netreba automaticky vidieť pôsobenie všetkých síl zla, ako sa zvyknú tieto slová používať v bežnom ponímaní.²¹ Podľa Florenského niet totiž adekvátnejšieho termínu na vyjadrenie tajomných, ľudský rozum presahujúcich skutočností. Človeku je jednoducho daný fakt, pociťovanie sveta, videnie sveta očami mága. Každý je povinný zaoberať sa týmto faktom, nakoľko „mágia“ je prameňom bezprostredného, národného a v tomto kontexte pravdivého poznania sveta.

Spomínanú už rozpracovanejšiu koncepciu bezprostredného poznania pravdy podáva Florenskij v úvodných listoch svojho kolosálneho

nimaniji P. A. Florenského,” in P. A. FLORENSKIJ, *Sočinenija*, zv. 3(1), Moskva: Mysl, 2000, s. 249–250. Florenskij hovoril o mágii v súvislosti s Platónovou filozofiou a taktiež o magickom vplyve človeka na zem. V tomto slove (mágia) je však potrebné vidieť jeho ontologicko-gnozeologickú koncepciu, ktorá vychádza z ontologického realizmu vždy sprevádzaného konkrétnym idealizmom. Florenského magický pohľad na svet odmieta všetky formy abstraktného, alebo transcendentálneho idealizmu. Úmyslom autora je nájsť v každom fenoméne symbol reality. Mágia tak nadobúda diametrálne odlišný význam a nepredstavuje už iba vykonávanie okultistických praktík. Autor sa sám distancoval od mágie chápanej v takomto zmysle slova. Porov. Andronik Trubačev, „Magičnosť slova,” in P. A. Florenskij, *Sočinenija*, zv. 3(1), Moskva: Mysl, 2000, s. 550–551. Taktiež porov. FLORENSKIJ, „Pisma s Daľneho Vostoka i Solovkov,” s. 688. Jeho chápanie slova „mágia“ asi najlepšie vystihol otec Alexander Meň: „Všetko je navzájom späté. Celý svet prenikajú jednotné sily. Božská sila vstupuje do stvorenstva, nič nie je oddelené, všetko je, naopak, prepletené, jedno miesto je choré, iné to pociťuje.” MEŇ, *Ruská náboženská filozofia*, s. 180.

²⁰ Otec Alexander Meň poznamenáva, že Florenskij mal rád filozofa Platóna. Jeho filozofia totiž plne zodpovedala jeho detskému videniu sveta. V nej je totiž neviditeľné zdrojom viditeľného a neprestajne s nami komunikujúceho sveta. „Celý život Pavel Florenskij miloval Platóna, študoval Platóna, vykladal ho. A treba dodať, že na tom nie je nič zvláštne. Anglický filozof Whitehead vyslovil názor, že celú svetovú filozofiu tvoria vlastne iba poznámky k Platónovi. Platónske myslenie raz a navždy poznačilo hlavné smery ľudského ducha a ľudského myslenia.” MEŇ, *Ruská náboženská filozofia*, s. 171.

²¹ Máme predovšetkým na mysli bežnú predstavu o mágii (gr. *mageia* – čarodejníctvo), ktorá súvisí s „vierou“ v možnosť priameho uskutočnenia nadľudských želaní bez cieľavedomej ľudskej činnosti, napr. privolanie dažďa, vyliečenie choroby, alebo dokonca záhuba niekoho. Mágia ako činnosť spojená s predstavou o nadprirodzenej sile vzniká neskoršie, keď „magické myslenie“ jestvuje už spoločne s logickým. Nepochopiteľné javy sa tak pripisujú pôsobeniu magických síl. Účelom mágie (okultizmu) je teda umožniť človeku ovládať svet prírody, vrátane predmetov, udalostí, ľudí a psychologických javov, pomocou paranormálnych, tajomných alebo nadprirodzených prostriedkov. V mnohých kultúrach preto koncept mágie stojí z rôznych dôvodov v opozícii k vedeckému, alebo náboženskému pohľadu na svet. Porov. *Filozofický slovník*, Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1982, s. 259. Taktiež porov. Radovan ŠOLTĚS, *Poznáanky k filozofickej reflexii náboženstva*, Prešov: GTF PU, 2015, s. 58.

diela *Stĺp a základ pravdy*. Od človeka sa preto vyžaduje zrieknutie sa intelektuálnych náhľadov, ktoré predstavujú zaužívané schémy myslenia rôznych náučných teórií. Iba s takto očisteným srdcom²² človek prenikne hlbiny duše „dávneho človeka“. „Pochopiť cudziu dušu znamená prevteliť sa (перевоплощаться)“²³ dokonca stať sa spolupodstatným s ňou (ὁμοούσιος).²⁴

Objaviť v sebe „mága“, alebo byť „mágom“ znamená objaviť bytostnú jednotu s dušou človeka, ale i dušou celého stvorenia.²⁵ Florenskij sa chce akoby vrátiť do detského sveta lesných víl a vodníkov, do rozprávkového sveta, kde všetko s človekom nadväzuje bytostný kontakt. Nejedná sa však o autorovu lacnú fikciu. Svet dieťaťa je pre samého autora životom i svetom zároveň, je životom i svetom v plnosti, je celostným ponímaním skutočnosti. Tragédia súčasnej kultúry je poznačená práve touto nešťastnou frakciou neodlučiteľného spojenia života a sveta. Chceme žiť svoj život, a preto si vytvárame svoj svet, alebo lepšie povedané chceme mať svet pre seba, a teda si zákonite vytvárame život pre seba. V človeku akoby nebolo duše a ostal v ňom len psychický tok ako zväzok asociácií, zámena psychických stavov v prospech vybudovania svojho sveta, svojho života.

Florenským načrtnutý problém všeludského vedomia, kultovej, alebo národnej duše ukazuje na nevyhnutnosť návratu k celostnému, neoddeliteľnému poznaniu života a sveta. Toto je v podstate aj obsahom používaného pojmu „mágia“. Človek sa má stať „kúzelníkom“, „mágom“ v zmysle vytvorenia jednoty medzi svetom a životom, ktorá je vlastná práve deťom. Kultúra chápaná ako uskutočňovanie hodnôt nemôže byť postavená na iných základoch. Človek si má byť vedomý toho, že celostné, reálne poznanie je skutočnou kultúrou, kultúrou jednoty sveta a života.

²² V krátkosti by sme pojem „srdce“ mohli vysvetliť z troch pohľadov: ako celistvé poznanie, stála dispozícia, alebo ako intuitívne poznanie človeka. Život si totiž vyžaduje jednotnú spoluprácu všetkých jeho fakúlt. Porov. Tomáš ŠPIDLÍK, *Alle fonti dell'Europa, Miscellanea I.*, Roma: Lipa, 2004, s. 26.

²³ FLORENSKIJ, „Obščecelovečeskije korni idealizma,“ s. 148.

²⁴ Porov. Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, *Stolp i utverždenije istiny*, zv. 1, Moskva: Pravda, 1990, s. 91.

²⁵ Florenskij podáva aj etymologické vysvetlenie slova „mág“, ktoré pochádza zo sanskritu „mah“. Podobne aj grécke slovo μέγας a latinské *magis* označujú jedno a to isté. Vo všetkých prípadoch sa jedná o slovo, ktoré vyjadruje vnútorné mocného, veľkého človeka, disponujúceho silou múdrosti a poznania. Porov. FLORENSKIJ, „Obščecelovečeskije korni idealizma,“ s. 157.

2. DETSKÝ SVET, SVET OPRAVDIVEJ KULTÚRY

Človek má byť v procese poznania ako dieťa. Dieťa totiž odhaľuje pravdu o bytí celostne, komplexne, v živom vzťahu. Inými slovami povedané dieťa viac poznáva „láskou k poznávanej skutočnosti,“ ... „je to sympatické poznanie, láskavé prenikanie k poznávanému, kedy *ono samo* prifahuje k sebe poznávajúceho. ... Všetka plnosť samo-odkrytia poznávanej reálnosti živí poznávajúceho ducha, a ten sa snaží prijať ho v individuálnej forme...“²⁶ V detskom procese percepcie vonkajšie fenomény, napr. lesy, polia, rieky a život sám, nie sú pre neho užitočné, pretože sú užitočné, ale sú jednoducho dobré, krásne, sväté – sami v sebe.²⁷ V detskom poznaní totiž ešte nedošlo k frakcii skutočnosti na nám javiace sa fenomény a pre nás nepoznateľné podstaty vecí noumeny (v zmysle filozofie Immanuela Kanta). Dieťa v sebe nosí lásku k poznávanej skutočnosti a je ochotné vidieť v nej viac, než ako sa jej javí navonok. Ak je v človeku aspoň trochu túžby po reálnej jednote poznania, podobne ako dieťa odhalí toto poznanie ako jednotu samo-poznania.²⁸ Napokon mu neostane nič iné ako túto tajomnú skúsenosť opäť zahaliť do symbolu ducha lesa, polí, národa, ľudstva, ba dokonca rozprávkových bytostí, lebo nenájde na to adekvátne vyjadrenie.²⁹

Detský svet je svetom opravdivej kultúry, pretože je svetom zduchovnenej matérie a zmaterializovaného ducha, svetom, ktorý by mal byť pre všetkých príkladom oživujúcej symbiôzy subjektu a objektu, symbiôzy, ktorú si pravá kultúra kladie za svoj cieľ. Detský svet nie je

²⁶ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Imjeslavije kak filozofskaja predposylka,“ in *Sočinenija*, zv. 3(1), Moskva: Mysľ, 2000, s. 264–265. Taktiež porov. Daniel PORUBEC, „Ottanta anni dalla morte di P. A. Florenskij. Apologeta dei monaci Onomatodossi,“ in *Studia monastica* 60, č. 1 (2018): 221–232.

²⁷ Porov. FLORENSKIJ, „Obščeečelovečeskije korni idealizma,“ s. 148–149.

²⁸ Porov. tamtiež, s. 149. Taktiež porov. Daniel PORUBEC, „Il movimento degli onomatodossi nell'opera di P. A. Florenskij,“ *Studia monastica* 58, č. 2 (2016): 391–394.

²⁹ Podľa Nikolaja Onufrijeviča Losského má veľmi veľkú hodnotu Florenského učenie o spomínaných platónskych ideách ako živých konkrétnych osobách a nielen abstraktných pojmoch, ktoré nachádzame už v spomínaných „Všeľudských základoch idealizmu“. Myslí pri tom na osoby Národa, Národnosti a Ľudstva. „Filozofia dnes stojí pred zvlášť dôležitou úlohou. Mala by vypracovať učenie o týchto osobách vo všetkých oblastiach pozemského bytia až po Božie Kráľovstvo. Zdá sa, že kresťanská filozofia sa týchto učení obáva. Možno preto, že sú výrazne skomplikované fantastickými predstavami antropozofov, teozofov, a okultistov.“ Losskij, *Istorija ruskoj filosofii*, s. 204. Je teda viac než evidentné, že Florenskij je v riešení tejto otázky ďaleko pred nami.

iba svetom jednoduchých antropomorfizmov, alebo pripísaním vlastností, cítenia, či túžob človeka jemu neznámej skutočnosti. Ako hovorí sám autor spomínajúc na detstvo: „Celý svet žil a ja som chápal jeho život.“³⁰ Prežívanie tajomstiev života, ale o čo viac jeho chápanie bolo v detstve neodmysliteľne spojené s prežívaním jednoty, kde sa „každý vnem spájal s druhým a sám sebou v rozume vznikol akýsi systém!“³¹

Tajomstvo kreativity i geniality každého človeka preto spočíva v zachovaní si detskej duše. Chrániť si detský pohľad na svet je zárukou objektívnosti nášho poznania, pretože je poznaním sveta z vnútra, kedy sa duša bezprostredne zjednocuje s vnímanými fenoménmi. Iba detskému poznaniu prináleží celostná percepcia reality a právom ho môžeme označiť za mystické.³² „Veru, hovorím vám: Ak sa neobrátite a nebudete ako deti, nevojдете do nebeského kráľovstva.“ (Mt 18,3) Totiž to najcennejšie, čo môžeme vlastniť na tomto svete, je neprestajne prežívané detstvo, v ktorom pramení psychologický proces našej konverzie. Obrátenie nie je vo svojej podstate nič iné než znovu vynorenie najhlbších vrstiev personality, sformovaných už v prvých rokoch života. Oči detskej duše sú otvorené dokorán pre prijímanie tajomstva, naproti tomu zrak dospelého neraz chorobne zotráva v zajatí vonkajších epifenomé-
nov a mechanisticko-pragmatickom videní sveta.³³

Detský svet zodpovedá v konečnom dôsledku videniu kresťana, ktorého poznanie podobne ako poznanie dieťaťa je „celostné, organicky zliate“ a „vyrastajúce z jeho duše“. Podobne ako detská duša i národ žije celostným, plnohodnotným životom.³⁴ Oproti tomuto poznaniu stojí inteligentné, rozdrobené poznanie, ktoré akoby ťažké bremeno zvonku zafažuje vedomie. Veľká priepasť oddeľuje hlbokú úctu ku všetkému a odpor k tomu, „ktorý je tak ťažko oddeliteľný od inteligentnosti“.³⁵

³⁰ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, *U vodorazdelov mysli*, Novosibirskoje knižnoje izdatel'stvo, 1991, s. 87.

³¹ Tamtiež, s. 86.

³² Porov. Lubomír ŽÁK, *Verità come ethos*, Rím: Città Nuova Editrice, 1998, s. 92–100. Tak-
tiež porov. PORUBEC, „Ottanta anni dalla morte di P. A. Florenskij. Apologeta dei mo-
nasci Onomatodossi,“ s. 231.

³³ Porov. Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, *Stratificazioni. Scritti sull'arte e la tecnica*, Reggio Emilia: Diabasis, 2008, s. 192.

³⁴ Florenskij ďalej poznamenáva: „... kresťan žije jedným životom s prírodou, ako syn s matkou, jeho vzťahy k prírode sú láskavé, nežné, precítené...“ FLORENSKIJ, „Obščee-lovečeskije korni idealizma,“ s. 148.

³⁵ Tamtiež, s. 148–149, 151.

Celostné a organicky zliate poznanie je priamym odrazom reálne existujúcej jednoty sveta. Celá príroda je tajomne pospájaná energiami, je živá, oduševnená v celku i v každej jej časti. Náhodne sa nedeje nič, pretože oživujúce a smrtiace sily sú prítomné všade. Všetky veci sú „centrami vychádzajúcich tajomných síl“. Medzi vecami existuje istý druh telepatie, či sympatie. „Energie vecí sa vlievajú do druhých vecí, každá vec žije vo všetkých, všetky v každej.“³⁶ Celá príroda je plná neprestajného vytvárania nových a nových vzťahov jednoty v rôznosti, či mnohosti a mnohosti v jednote. Človek je svedkom neustáleho vydávania svedectva „inému svetu“, je svedkom vyvíjajúceho sa živého vzťahu, v ktorom človek hlboko zapúšťa korene do „inej“, oživujúcej pôdy, alebo ju odmieta a ostáva pri povrchných vonkajších vnemoch.³⁷

Človek vo vzťahu k „inému svetu“ nikdy neostáva indiferentný. Vôľa človeka, ako hovorí Florenskij, „vôľa konať“ (воля к действию) sústredená do jednej túžby sa spája s vôľami vecí-bytí (вещей-существ), je duchom pôsobiacim medzi druhými duchmi, je „centrom mystických síl medzi druhými centrami“.³⁸ Prítomnosť „druhého, iného sveta“ je prítomnosťou inej moci, iného kráľovstva, kráľovstva, ktoré je už tu medzi nami (Lk 17,21). Prítomnosť iného kráľovstva ako centra duchovných síl v neprestajnom kontakte s „vôľou človeka“, teda jeho duchovným centrom, vytvára novú jednotu, nového človeka, novú kultúru s novými kvalitami. Človek už „nie je jednoducho subjekt, pre ktorého je svet jednoducho objekt. Niet tu subjektu, ani objektu.“ Takéto rozdelenie stráca opodstatnenie, pretože „človek je časťou prírody a ona jeho časťou“. Ako v manželstve sa dvaja stávajú jedno, tak je to aj s človekom vo vzťahu k „inému svetu“. V tejto perspektíve už nič nie je skryté, aby nevyšlo najavo (porov. Lk 12, 3). Neexistuje človek v absolútnom súkromí svojho „ja“, v uzavretom kruhu zodpovednosti iba za seba samého. Kultúra vzniká ako vedomie zodpovednosti a vedomie zodpovednosti je vedomím rozpoznania jednoty s „iným, druhým svetom“.³⁹

Florenskij poukazuje na zodpovednosť nielen za všetkých, ale aj za všetko, s čím človek permanentne vstupuje do kontaktu, teda všetkých vecí ako živých bytí. Aj najmenší detail môže byť rozhodujúci, aj najmen-

³⁶ Tamtiež, s. 151.

³⁷ Porov. tamtiež, s. 152–153.

³⁸ Tamtiež, s. 155.

³⁹ Porov. tamtiež.

šia pohnútka v podobe myšlienky môže radikálne meniť skutočnosť.⁴⁰ Miestom, kde sa dvaja stávajú jedným – „ja“ a „iný svet“, viditeľné a neviditeľné, poznané a poznávané – je ľudská myseľ. Myseľ však sama v sebe nachádza svoju konkrétnosť v slove, pričom jednota tých dvoch, mysle a slova, zrodí samú skutočnosť, teda skutok. „Myseľ a slovo, slovo a skutok sú neoddeliteľné jedno a to isté, sú totožné.“⁴¹

Florenským zdôrazňovaná jednota mysle-slova-skutku zaiste nie je iba nevyhnutným konštatovaním v súlade s filozofiou Platóna, ktorej sám autor pripisuje najväčšiu dôležitosť spomedzi filozofických systémov, ale v prvom rade je jednou z biblických a zároveň všeludských právd. Myšlienka-slovo-skutok môže prinášať život, alebo *žiadostivosť* (myšlienka) *potom, keď počne* (slovo), *porodí hriech* (skutok) a *keď je hriech dokonaný, splodí smrť* (Jak 1, 16). Jednota mysle-slova-skutku tvorí jednotu človeka a sveta. V tomto kontexte chápeme i slová Ježiša Krista: „Počuli ste, že bolo povedané: ‚Nescudzoložíš!‘ No ja vám hovorím: Každý, kto na ženu hľadá žiadostivo (myšlienka, slovo), už s ňou scudzoložil (skutok) vo svojom srdci“ (Mt 5, 27–28). Kultúra je umením strázenia svojich myšlienok, ktoré slovom aktivujú skutočnosť.⁴²

3. KULTÚRA AKO ZACHOVANIE INDIVIDUALITY V OŽIVUJÚCEJ INTEGRITE

Ďalší veľmi zaujímavý pohľad na fenomén kultúry ako boja proti smrti, t.j. vzoprení sa zákonu termodynamiky, nám Florenskij predostrel

⁴⁰ Porov. tamtiež.

⁴¹ Tamtiež.

⁴² Florenskij bol už od ranného detstva skalopevne presvedčený o tom, že slovo je viac, než je samo o sebe. Prichádza zakaždým na um, nemôžeme sa ho zbaviť, nedá sa vrátiť späť, pretože neexistuje nič než myšlienka naňho. Slovo prerastá toho, kto ho vyslovil, a zmocňuje sa ho práve vtedy, keď to najmenej čaká. „Bytie je v svojom základe tajomné a nechce, aby jeho tajomstvá boli obnažené slovom. Je veľmi tenký ten povrch života, o ktorom je spravodlivé a dovolené hovoriť.“ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, *Detjam mojim, Vospominanija prošlych dnei*, Moskva: Moskovskij rabočij, 1992, s. 65–66. „Slovo, v širšom zmysle, je to, čím sú podnecované hnutia navonok, slovo je nástroj duše. Nemusi to byť iba zvukový symbol, ale akýkoľvek iný, každé pôsobenie predstavuje slovo, pretože ono nie je iba tým, čím je samo o sebe, ale je taktiež niečo viac, je viditeľným telom akejsi neviditeľnej duše, ‚iskra duše‘, alebo inými slovami je to symbol.“ FLORENSKIJ, *Stolp i utverždenije istiny*, s. 225.

v *Granatovom encyklopedickom slovníku*. Podľa autora je základný svetový zákon:

Princíp termodynamiky, teda zákon entropie, t.j. zákon všeobecného vyrovnávania (Chaos). Svetu protikladným zákonom je zákon ektropie (Logos). Kultúra je boj so svetským vyrovnávaním, so smrťou. Kultúra (od slova „kult“) je organicky pospájaný systém prostriedkov k uskutočneniu a odhaleniu nejakej hodnoty, ktorá je považovaná za bezpodmienečnú, a preto sa stáva predmetom viery. Viera určuje kult a kult určuje pohľad na svet, z ktorého ďalej vzniká kultúra. Všeobecná svetová zákonitosť je funkcionálna závislosť, chápaná ako diskontinuita vzťahov a ako diskretnosť vo vzťahu k samotnej realite. Táto diskontinuita a rozčlenenosť vo svete smeruje k Pytagorovej koncepcii čísla ako formy a k pokusu vysvetliť platónske „idey“ ako predobrazy.⁴³

Zo spomínanej definície kultúry sa nám spontánne natíska otázka, aké hodnoty má kultúra odhaľovať a následne uskutočňovať v boji so smrťou? Prvou hodnotou, ktorá by mala byť kultúrou odhaľovaná a uskutočňovaná, je podľa Florenského sám človek vo vzťahu k „inému svetu“, teda hodnota duchovná. To však neznamená, že človek je vytrhnutý z času a priestoru, najviac o ne záujem, práve naopak. Svet je prvým predmetom viery, pretože je pre človeka zjavením „iného sveta“. Z druhej strany človek (*rus.* человек) je celok (od slova *celok* je odvodené slovo *telo*, ako reálna jednota jeho častí tvoriacich celok),⁴⁴ ktorý nachádza svoju celistosť vďaka jednote s časo-priestorom, *odvekým* zjednocovaním sa s *vecami* okolitého sveta.

Človek je mikrokozmos, malý svet, ktorý je vo svojom duchovnom centre, vo svojom tele – celku, obrazom veľkého sveta (makrokozmos). „Človek je vo svete, ale človek je tak isto zložený ako aj svet. Svet je v človeku, ale svet je tak isto zložený ako aj človek.“⁴⁵ Človek nie je ohraničený priestorom a časom (akoby zvonku, z objektu) a na druhej strane čas a priestor nie sú čisto ľudskou projekciou (akoby zvnútra, zo subjektu v zmysle filozofie Kanta). Ohraničenia či vymedzenia takéhoto druhu sú prekonané už spomínanou jednotou, jednotou s menom – ČLOVEK.

Môžeme povedať, že „medzi človekom a okolím existuje reálna podobnosť, časť k časti, strana k strane, tvar k tvaru. V okolí nie je nič také,

⁴³ „P. A. Florenskij,“ in *Enciklopedičeskij slovar Granat*, siedme vydanie, zv. 44, Moskva, 1927, s. 144.

⁴⁴ Porov. FLORENSKIJ, *Stolp i utverždenije istiny*, s. 264–265.

⁴⁵ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Makrokosm i Mikrokosm,“ in *Sočinenija*, zv. 3(1), Moskva: Mysľ, 2000, s. 441.

čo by sa v skrátenej tvare, hoci len v počiatočnom, nenachádzalo v človeku. V ňom nie je nič také, čo by sa zároveň vo zväčšených rozmeroch, vo svojej rôznorodosti nenašlo i v okolí. Človek je *summa* sveta, jeho skrátenej konspekt (jeho tvár); Svet je odhalenie Človeka, jeho projekcia.⁴⁶ Presvedčenie o tom, že človek je mikrokosmos, predstavuje základný kameň náboženstiev a filozofických náhľadov. Tu nachádza oživujúci koreň aj umenie – vo svojom širokom zmysle slova – všetkých kultúr národov.⁴⁷

Človek v sebe môžeme povedať sceľuje – uzdravuje svet (sceľuje pochádza od slova celiť, uzdravovať, spojovať časti do celku)⁴⁸ a svet sceľuje – uzdravuje človeka, žijú v neoddeliteľnej symbióze. Časti jedného sú časťami druhého bez ich vzájomnej konfúzie a diferenciacie.

Uzdravený, scelený človek je podľa Florenského jednotou v mnohosti,⁴⁹ povedané filozoficky, zjavením idey, vtelením idey, je krásou. „Celé je krásne a krásne je celé.“ Je zaujímavé, že z lingvistického hľadiska nachádzame grécky ekvivalent slova „celý“ v podobe slova *καλός*, vo význame *celý* a zároveň *prekrásny*. Aj v sanskrite nedošlo ešte k diferenciacii slov *zdravý* a *prekrásny*. Slovo *kalyāṇa-h* označuje zároveň *prekrásny, príjemný, uzdravujúci*. Z koreňa tohto slova pochádzajú aj gótske *hails* – *zdravý, celý* a nemecké *heil-* *svätý*.⁵⁰

Večná túžba človeka po jednote – krásu je v ňom hlboko vpísaná. Večná túžba človeka je v ňom vpísaná natrvalo, ako večná túžba Boha, Ježiša Krista: „... aby všetci boli jedno, ako ty, Otče vo mne a ja v tebe, aby aj oni boli v nás, aby svet uveril, že si ma ty poslal“ (Jn 17, 21). Kultúru člo-

⁴⁶ Tamtiež, s. 441–442. Pre lepšie pochopenie spomínaného argumentu človeka ako „*summy* sveta“ odkazujeme na článok profesora Pavla Dancáka: Pavol DANCÁK, „Personalizmus a paideia, spoločné východiská a ciele,“ in *Personalizmus v procese humanizácie ľudskej spoločnosti*, ed. Pavol Dancák, Prešov: GTF PU, 2014, s. 46–57.

⁴⁷ Porov. FLORENSKIJ, „Makrokosm i Mikrokosm,“ s. 442.

⁴⁸ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Poňatie formy' Celoje,“ in *Sočinenija*, zv. 3(1), Moskva: Mysl', 2000, s. 456.

⁴⁹ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Zolotoje sečenije,“ in *Sočinenija*, zv. 3(1), Moskva: Mysl', 2000, s. 462.

⁵⁰ FLORENSKIJ, „Poňatie formy' Celoje,“ s. 456. V diele *Stĺp a základ pravdy* Florenskij o spomínanej duchovnej celistvosti, či krásu človeka hovorí nasledovne: „asketika vytvára človeka nielen dobrého, ale priam krásneho. Rozdiel medzi svätými askétami a normálnymi ľuďmi netkvie v ‚dobrote‘, pretože tejto sú schopní aj mnohí svetskí ľudia, často aj hriešni, ale v duchovnej krásu, v oslepujúcej krásu žiariacej, svetlo-nosnej osoby, ktorá je ‚tučnému‘ a telesnému človeku tak vzdialená a prakticky nedostupná.“ FLORENSKIJ, *Stĺp i utverždenije istiny*, s. 99.

vek vytvára v prípade, že žije v tomto svete v jednote s „iným svetom“, stávajúc sa jedno so všetkým a všetkými, stávajúc sa „čelo-vekom“, zachovajúc svoju individualitu v oživujúcej integrite. Tieto konštatovania opäť poukazujú na Florenským toľko zdôrazňovaný všeludský princíp, všeludské vedomie, kultovú dušu, dušu kresťana.⁵¹

4. KULTÚRA „ZÁPADU“ VERZUS KULTÚRA „VÝCHODU“

Históriu kultúry podľa Florenského najviac poznačili dva smery. Kultúra stredoveku spolu s antickou helénskou kultúrou a na druhej strane „nová kultúra“ renesancie, ktorá kulminovala vo filozofii Immanuela Kanta. Kultúra stredoveku ako kontemplatívna, kreatívna, realistická kultúra a na druhej strane renesancia ako veľmi povrchná, nenásytná nepriateľka života riešili totiž problém poznávania vo vzťahu subjektu a objektu z dvoch rozličných perspektív.⁵²

⁵¹ Porov. FLORENSKIJ, „Obščeečelovečeskije korni idealizma,“ s. 155.

⁵² Porov. Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Obratnaja perspektiva,“ in *Sočinenija*, zv. 3(1), Moskva: Mysl', 2000, s. 60–62. Ku spôsobu rozdelenia kultúry a filozofie Západu a Východu, ktorý predostrel Florenskij, sa veľmi výstižne vyjadril protojerej Alexander Meň. Florenskij sa „pokúsil konfrontovať Východ a Západ. Ale urobil to nie celkom presne, pretože renesančný Západ staval proti stredovekému Východu, proti Rusi a Byzancii. Pritom v stredoveku na Západe jestvovalo tiež symbolické umenie aj iné videnie sveta. A keď renesancia prenikla k nám, na Východ, priniesla aj drsnosť, zmyselnosť, prichylnosť k tomuto svetu. Florenskij vždy zmýšľal protizápadne a v tom zmysle aj protiekumenicky. Až keď videl, ako konfrontácia kresťanov viedla vždy k obrovskej katastrofe ruskej cirkvi, ktorá ostala osamotená, v izolácii a sklúčená, lebo sa jej nikto nezastal, vtedy začal revidovať svoje názory.“ MEŇ, *Ruská náboženská filozofia*, s. 183–184. Taktiež porov. ŠOLTÉS, *Poznámky k filozofickej reflexii náboženstva*, s. 60. V podobnom kontexte zareagoval na Florenského protizápadné zmýšľanie aj Vasil' Vasilievič Zeňkovskij. Florenskij totiž Západu vyčíta neschopnosť preniknúť k podstate vecí, tým, že sa príliš sústreďí na silu úsudku, vyjadrenú v systéme pojmov, a tak ostáva v zajatí racionalizmu (jedná sa predovšetkým o Florenského stať „Zmysel idealizmu“). Naopak na kresťanskom Východe, konkrétne v Rusku, prevláda filozofia „idey a rozumu“, filozofia „všejednoty“. Neraz v diele otca Pavla staré obvinenia slavianofilov takpovediac „povstávajú z mŕtvych“. Povedzme si úprimne, je v nich veľa pravdy, avšak nie celá pravda. Totiž aj na kresťanskom Západe bola bravúrne rozpracovaná filozofia „všejednoty“ v dielach Skota Eriugenu, či polyhistora, kardinála Mikuláša Kuzánskeho. Nie všetko zlo povstáva na Západe a nie všetko dobro uzrie svetlo svetla na Východe. V tomto smere obsahuje konfrontácia Západu a Východu v diele Florenského zjavné nedostatky. Porov. Vasil' Vasilievič ZEŇKOVSKIJ, *Istorija russkoj filosofiji*, Moskva: Akademičeskij projekt, Raritet, 2001, s. 824–825.

Poznávání pravdy sa vo filozofii jednotlivé kultúry snažili vysvetliť teóriami, ktoré buď zdôrazňovali prioritu objektu, ktorý je poznávaný, alebo naopak subjektu, ktorý poznáva. Florenskij sa však neprikláňa absolútne ani k jednej, ani k druhej možnosti. Vytvára tak takzvanú tretiu cestu poznania.⁵³

Poznanie totiž nemôže byť zredukované na schopnosť bezprostredného poznania objektu vďaka jeho nadradenosti nad subjektom. Táto „prvá cesta poznania“ je základom senzualizmu, pozitivizmu, fenomenalizmu, realizmu, empirizmu, imanentizmu a mystického empirizmu N. O. Losského. Schopnosť poznávať nepochádza ani zo samotného subjektu ako prameňa objektívnej reality nazývaná ako „druhá cesta poznania“, ako to evidentne vidíme v prípade racionalizmu, idealizmu, panlogizmu, či panmetodizmu Cohena. Príkladom subjektivismu je i renesančná kultúra, z ktorej pramení moderný subjektivismus. K veciam a k bytiu nepristupuje zodpovedne a prechádza až k iluzionizmu, ktorý nie je schopný rozpoznať realitu. Florenskij vidí východisko správneho poznávacieho procesu a s tým priamo súvisiace vytváranie opravdivej kultúry v „zmierení subjektu a objektu“, prekonávajúc ich rozdiely vo „všejednote“, ale zachovávajúc zároveň ich jedinečnosť.

V poznávacom procese subjekt nemôže byť oddelený od objektu: poznanie je zároveň jedna aj druhá skutočnosť spolu; presnejšie, je poznanie objektu prostredníctvom subjektu, jednota, v ktorej sa jedno od druhého môže oddeliť iba ak abstrakciou, pričom prostredníctvom takej jednoty objekt v subjekte nezaniká, ani subjekt sa nerozplynie v objekte poznávania, ktorý jestvuje mimo neho. Zjednotiac sa, nepohlta sa navzájom, i keď, zachovávajú svoju autonómiu, nezostanú ani oddelení.⁵⁴

Teologickú formulu „nezjednotení a neoddelení“, ktorú prijal Chalcedónsky koncil, je možné naplno aplikovať vo vzájomnom vzťahu subjektu a objektu, tak ako je a bola ľuďmi doposiaľ chápaná.⁵⁵ Florenskij navrhuje vidieť skutočnosť z inej perspektívy a to z perspektívy „realistického ontologizmu“, ktorý nazýva „konkrétnou metafyzikou“.⁵⁶ Člo-

⁵³ Porov. Lubomír ŽÁK, „Tra occultamento e rivelazione. La parola in P. A. Florenskij,“ *Dialegesthai. Rivista telematica di filosofia* 5 (2003), <https://mondodomani.org/dialegesthai/lz04.htm> [uver. 30. 10. 2003, cit. 13. 3. 2019].

⁵⁴ Porov. Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Predeli gnoseologii,“ in *Sočinenija*, zv. 2, Moskva: Mysl', 1996, s. 35–36.

⁵⁵ Porov. FLORENSKIJ, „Imeslavije kak filosofskaja predposylka,“ s. 254–255.

⁵⁶ Porov. Graziano LINGUA, P. A. Florenskij. *Il valore magico della parola*, Milano: Medusa, 2003, s. 10.

vek poznáva vďaka tomu, že je zároveň i poznávaný druhým bytím. Vychádza zo svojho „ja“ vďaka tomu, že je zároveň prijímaný druhým „ty“. Moje poznanie sa rodí rozpoznávaním mňa zo strany druhého bytia.⁵⁷ Moje „vysielanie signálov“, to jest aktivita poznávať, je zároveň spolupôsobenie – synergia, rezonancia na tej istej frekvencii s druhým bytím, ktoré prijíma moju aktivitu za svoju. Nájsť tú istú frekvenciu znamená nájsť symbol. Nájsť prostriedok komunikácie a nájsť symbol znamená nájsť to, alebo toho, ktorý je v ňom prítomný vo svojej podstate.

Umenie nachádzať symbol je umením nielen opravdivo poznávať, ale aj vytvárať opravdivú kultúru. Počiatočná túžba objaviť vo svete niečo nové nie je determinovaná snahou za každú cenu vidieť zmysel, či cieľ svojho poznávania v podobe jasných schém. Veľmi často cesta k poznaniu nezodpovedá našim predstavám, presným vopred vytýčením smerniciam a tým sa stáva viac a viac namáhavou. Florenskij zdôrazňuje, že k umeniu správneho poznania nie je až tak podstatné vidieť cieľ, ale stále sa vedieť nadchnúť pre cieľ. Koľko dobrých vecí človek neurobí preto, že už na začiatku v nich nevidí zmysel a za každým postráda cieľ. Koľko stratenej energie nás to stojí. Cieľ sa nám pomaly odкрýva kráčajúc v pred a nie našimi špekuláciami. „Tu a teraz“ je pre kultúrny rast cennejšie ako hypotetické, rozštrukturované a zo všetkých strán zabezpečené „čo ak“. Ba čo viac, „tu a teraz“ je najcennejšie, lebo len prítomný okamih je miestom vtelenia budúceho a večného. Chápať to „tu a teraz“ je umenie nájsť opravdivú kultúru, tajomné prepojenie skutočnosti teraz prežívaného a zároveň očakávaného. Vydať sa na cestu k cieľu je už objavenie cieľa na ceste. Vydať sa na cestu poznania je už samým poznaním.⁵⁸

Ako tretia cesta poznania sa v tejto perspektíve javí umenie nájsť symbol s jeho ontologickou silou zjednotenia subjektu a objektu. Nechať sa nakaziť „chuťou“ konkrétneho, posvätným prijatím konkrétna, láskou nazerania na konkrétno, láskou k bezprostredným objektom poznania.⁵⁹ Florenského konkrétny optimizmus vo vzťahu k poznávanej rea-

⁵⁷ Porov. FLORENSKIJ, „Imeslavije kak filosofskaja predposylka,“ s. 256–257. Poznávaci proces je už novou skutočnosťou, synergiou, vzájomným živým vzťahom dvoch bytí. Nová, môžeme povedať tretia skutočnosť, ktorá nesie znaky jedného i druhého bytia, poznávajúceho i poznávaného, sa stáva príčinou ich bytia. Bez synergie by totiž bytie ostalo nezjavené a nepoznané. Porov. tamtiež.

⁵⁸ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Lekcija i lektio,“ in *Sočinenija*, zv. 2, Moskva: Mysl', 1996, s. 63.

⁵⁹ Tamtiež, s. 65.

lite sa javí ako prvý predpoklad k nájdeniu opravdivej kultúry. Akoby sa stotožnil s jednou z postáv Dostojevského románu *Bratia Karamazovci*: „Myslím, že všetci musia na svete najprv milovať život.“⁶⁰

5. KULT – PRIMÁRNA ĽUDSKÁ ČINNOSŤ

Všetky vyššie spomínané človeku dané predpoklady k vytváraniu opravdivej kultúry ako „kultová duša“, či „všeľudské vedomie“, detská celostná percepcia reality sveta s jej schopnosťou integrity subjektu a objektu poznania nenarušujú pritom identitu individua a s tým spojené láskyplné prijatie prítomnosti predstavujú apriórne nám dané schopnosti, ktoré jazykom autora „zhora smerom nadol“ nastoľujú nevyhnutnú potrebu naopak „zdola smerom nahor“ dokázať ich opodstatnenosť vychádzajúc z tvorivosti, činnosti človeka.⁶¹

Z pomedzi všetkých činností človeka, ktoré sa javia ako istý druh kultúrnej činnosti, si Florenskij všíma práve kult. Tak ako každá ľudská činnosť aj kult sa uskutočňuje vďaka nástrojom kultu, ktorými sú jak chrám, tak i všetky ostatné elementy kultu, t.j. spevy, modlitby... Sám človek je totiž ζῶον τεχνικόν, teda živé bytie vytvárajúce nástroje. Práve v tejto špecifikácii spočíva jeho jedinečnosť v porovnaní s inými bytiami. Už filozofovi Platónovi sa pripisuje použitie tohto slova ζῶον v súvislosti s Božím bytím. „Θεὸς ζῶον ἀθάνατον“ – Boh je nesmrteľné živé bytie.⁶² Iba o Bohu, anjelovi a človeku možno hovoriť ako o živom bytí – ζῶον (lat. *animal*, naproti tomuto slovu stojí slovo θήρ – zviera, lat. *bestia*). Za zmienku stojí ešte Florenského poznámka, že nástroj (gr. ὄργανον – orgán) je vonkajšou projekciou vnútorných tvorivých síl človeka, ktoré tvoria všetko jeho empirické bytie, t.j. jeho telesný a duševný život, pričom tieto duševno-telesné nástroje bytia „sú nástrojmi ducha, ním vytvárané pre seba, súčasne i naše, nami vytvárané...“⁶³

Pod slovom nástroj má človek na mysli predovšetkým materiálny nástroj technickej kultúry napr. pluh, kladivo, pílu atď. Takýto druh nástrojov nazývame presnejšie stroje, inštrumenty – *instrumenta*. Pravda

⁶⁰ Fiodor Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Bratia Karamazovci*, zv.1, Turčianský Sv. Martin: Matica Slovenská, 1942, s. 358.

⁶¹ FLORENSKIJ, „Kult, religia i kultúra,“ s. 51.

⁶² PLATÓN, *Zákony*, 411a.

⁶³ FLORENSKIJ, „Kult, religia i kultúra,“ s. 52.

okrem tohto druhu nástrojov máme aj nástroje doslova a do písma najmenej materiálne, „vzdušné“, ale nie menej účinné a nimi sú slová, technicky sformované pojmy a termíny. „Slovo, vzdušné nič, je tak isto nástroj mysle, bez ktorého sa myseľ nerozvíja a nerealizuje. Nie v prenesenom zmysle, ale v pravom zmysle slova, slová sú nástroje.“⁶⁴ Autor nazve tento druh nástrojov jednoducho pojmami – *notiones*.

Florenskij následne vysloví otázku, či sa azda človek ako živé bytie vytvárajúce nástroje naplno realizuje iba v spomínanom rozmedzí vytvárania nástrojov – *instrumenta* a rozumových pojmov – *notiones*, alebo existuje ešte iná činnosť, presnejšie povedané oblasť jeho záujmov za hranicami nami vytýčeného inštrumentálne – pojmového ohraničenia? Je nesporné, že o existencii nástrojov – *instrumenta*, ktoré stoja pred nami ako fakt, nemožno pochybovať, jednoducho sú. Avšak ich rozumnosť, či zmysel – λόγος musí byť dokázaný, pretože nie je daný bezprostredne. Inak povedané nástroj je jednoducho nástrojom iba v tom prípade, že je zmysluplným, inak nemôže byť reč o konkrétnom nástroji. Na druhej strane pojmy, či termíny – *notiones* sú nami s úplným presvedčením prijímané bezprostredne, ako rozumné skutočnosti – λόγος, ale naopak ich realizovateľnosť, ich možnosť vteľiť sa do viditeľnej (inštrumentálnej) podoby, musí byť dokázaná, pretože nám nie je daná bezprostredne. „Stroje – inštrumenty sa javia ako ἔργα, ako veci, ale ich rozumná ἐνέργεια, ktorá ich vytvorila, musí byť dokázaná. Pojmy – termíny si uvedomujeme ako rozumné ἐνέργεια, ako skutočnosti, no či sú zároveň aj ἔργα, nie je vidieť bez dokazovania.“⁶⁵ Tvorivá sila rozumu sa tak podľa Florenského rozpadáva na produkciu *vecí*, ktorých zmysel nevidieť, a na produkovanie *zmyslov* – *významov* ako čisto rozumových skutočností, reálnosť ktorých opäť nie je možné rozpoznať bezprostred-

⁶⁴ Tamtiež, s. 52.

⁶⁵ Tamtiež, s. 53. Grécke slovo „ἔργον“ má viacero významov. V nami sledovanom kontexte „ἔργον“ predstavuje *vec, predmet, objekt poznania*. Renato Romizi, *Greco antico*, Bologna: Zanichelli, 2001, s. 532. Slovo „ἐνέργεια“ vyjadruje *aktivitu, činnosť*. Tamtiež, s. 441. Florenskij pojmy „ἔργον a ἐνέργεια“ preberá od Aristotela, ktorý už v známej *Etike Nikomachovej* hovorí: „...dobro je to, k čomu všetko smeruje. Zdá sa však, že je akýsi rozdiel v účeloch, pretože účelom sú jednak samé *činnosti*, ako aj vedľa nich nejaké *diela (predmety)*.“ ARISTOTELES, *Etika Nikomachova*, 1094A (Aristoteles. *Etika Nikomachova*, Praha: Jan Laichter, 1937, s. 1). Sám Aristoteles nám podáva vysvetlenie týchto pojmov takto: „Lebo konečným cieľom je vykonané dielo, vykonaným dielom však skutok a skutočnosť. Preto sa aj meno ‚skutočnosť‘ (energeia) odvodzuje od slova ‚skutok‘ (ergon) a smeruje k dokončeniu, uskutočneniu (entelecheia).“ ARISTOTELES, *Metafyzika*, 1050A.

ne. Dokázat zmysel vecí a vecnosť zmyslov by bolo možné vychádzajúc z takej veci, ktorej zmysel by bol bezprostredne daný, alebo z takeého zmyslu, reálnosť ktorého by si už nevyžadovala rad dôkazov.

Podľa Florenského je nevyhnutné, aby hoci len v jednej kultúrnej ľudskej činnosti bola daná viditeľná jednota jej dvoch pólov, teda nesporné vtelenie zmyslu, alebo nesporné zduchovnenie (одухотворенность) veci. Ak tejto jednoty niet, nie je možná ani jednota vlastného vedomia, t.j. transcendentálna apercepcia, inak povedané vlastná totožnosť JA (JA=JA), a náš rozum by sa rozpadol (JA by sa tragicky odštiepilo od seba samého, teda JA), čo by viedlo k ontologickému šialenstvu, peklu. Inak povedané jednota vlastného vedomia nutne predpokladá takú činnosť rozumu (ako praktickú tak i teoretickú), ktorá je harmonickou jednotou reálnosti strojov – vecí s rozumnosťou pojmu – termínu. „Preto, aby sám rozum jestvoval, musí sa oprieť o živú antinómiu a v tejto antinómii udržiavať svoju rovnováhu. (...) Antinomická činnosť rozumu nie je žiadaná iba sama od seba, ale je aj nevyhnutne neopomenuteľnou podmienkou života ako takeého, v jeho úplnom rozmere...“⁶⁶

Kde však hľadať túto živú antinómiu, túto prvotnú činnosť ľudskeho bytia, ako vraví autor činnosť *prius*, prostredníctvom ktorej sa človek stáva človekom? Táto kultúrna činnosť pochopiteľne musí mať svoj materiálny základ v predmetnom svete, ale zároveň ho prekračuje, t.j. je

⁶⁶ FLORENSKIJ, „Kult, religia i kultura,“ s. 55. Grécke slovo *antinómia* a z neho odvodené prídavné meno *antinomický* by sme mohli preložiť termínom protichodný, rozporný, paradoxný, či protikladný. V logike sa slovom *antinómia* označuje dvojica výrokov, ktoré boli zdanlivo bezchybne dokázané, a pritom sú nezlučiteľné. *Slovník cudzích slov*, Bratislava: SPN, 1997, s. 72. Florenskij podáva bližšie vysvetlenie histórie vzniku tohto termínu od filozofa Sofokla, sv. Augustína, končiac Immanuelom Kantom vo svojom najznámejšom diele *Stĺp a základ pravdy* v stati „Historický vývoj termínu ‚antinómie‘“. V krátkosti by sme mohli konštatovať, že slovo *antinómia* má viac právnický než filozofický význam. Vyjadruje vnútornú sebarozporupnosť zákona. Až zásluhou Immanuela Kanta sa udomácnilo na poli filozofie. Porov. Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, *Stolp i utverždenije istiny*, zv. 2, Moskva: Pravda, 1990, s. 582–584. U Pavla Florenského termín *antinómia* nadobúda iné sémantické rozmery. Slovo *antinómia* sa stáva synonymom slova *dialektika*. V procese opravdivého poznania je súhra, či skôr synergia protikladov nevyhnutná. Florenskij o nej pojednáva ako o „umení dialektiky“ a zároveň umení kresťanského života, ktorý ale pre samotného človeka zostáva stále tajomstvom už len z jediného dôvodu. Citujúc sv. Makária Veľkého autor hovorí: „Sama Pravda podnecuje človeka k hľadaniu pravdy.“ Tamtiež, s. 489. Florenským používané slovo *antinómia* je tak diametrálne odlišné od antinómií čistého rozumu, ako sa ich vo filozofii pokúsil definovať Kant. Čistý rozum sa pochopiteľne už nemôže odvolať na nič vyššie od samého seba.

zároveň duchovnou činnosťou, podobne ako pojmy a termíny javiace sa ako „nihil audible“, ale v skutočnosti jestvujúce bezprostredne v našej myslí. Na tomto mieste Florenskij jasne poukáže na zmysel ním formulovaných záverov. Nám danou rovnováhou reálneho a ideálneho pólu ľudskej činnosti je *kult*, pretože je vteleným zmyslom, kde sa slovo stalo telom, „ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο“ (Jn 1, 14). Už sa teda nejedná o výlučne ľudskú činnosť, ale Boho-ľudskú synergiu, kde človek neprestajne nachádza rovnováhu už výlučne nie svojho poznania a bytia, ale Poznania a Bytia, lepšie povedané, vďaka Bohočloveku Ježišovi Kristovi. Kult je teda miestom zjednotenia horného a dolného, neba a zeme, symbolom *par excellence*, jazykom Platóna povedané, zjavením idey, *vtelenou ideou*.⁶⁷

6. OD BOŽIEHO PÔSOBENIA K *HOMO LITURGUS*

O existencii kultu, teda nami hľadanej tretej, ako ju nazval Florenskij primárnej ľudskej činnosti, svedčí aj umenie, napr. maliarstvo. Nikto nepochybuje, pozerajúc sa na umelecký obraz, o jeho vecnosti, materiálnosti, ale ani o jeho ideálnom zmysle. Dielo je bezprostredne materiálne dané *ἔργον*, ako aj jeho duchovná sila *ἐνέργεια*. Umenie je pravým svedectvom toho, že existuje nami hľadaná tretia skutočnosť ľudského ducha, t.j. kult.⁶⁸

⁶⁷ FLORENSKIJ, „Kult, religia i kultura,“ s. 55. Navyše Florenskij na tomto mieste uvádza ešte zopár príkladov z liturgických textov byzantskej cirkvi východného obradu, kde kult stotožňuje s Bohorodičkou. „Dnes narodenie Kristovo spojilo zem i nebesá. Dnes Boh na zem zostúpil, aby uviedol človeka do nebies.“ *Večiereň na nedele a sviatky*, Michalovce: Vydavateľstvo Misionár, 2010, s. 265. Na sviatok Zvestovania Bohorodičky spievame: „Dnes je slávnosť Zvestovania zem i nebo sa spojili.“ Tamtiež, s. 305. Miestom spojenia neba a zeme je Bohorodička. Bohorodička je noumenálnym, duchovným rebríkom, po ktorom schádza na zem Boh a človek vychádza na nebo, ako hovorí autor: „Bohorodička je Cirkev, centrom Cirkvi, cirkevné srdce, v Nej sa obzvlášť zreteľne uskutočňuje tá činnosť, ktorá tvorí najhlbší základ vlastného vedomia. Táto činnosť je rebríkom, ktorým schádza na svet Boh a vychádza do neba človek, ňou, touto činnosťou, sa vždy ‚zjednocujú‘ dolné a horné‘. Preto je jej dielom presvetlená matéria, premenená hmota. V nej sa skutočnosť zduchovňuje, posväcuje, zbožštuje.“ FLORENSKIJ, „Kult, religia i kultura,“ s. 56. V Bohorodičke, v tejto novej skutočnosti, ako v centrálnom uzle bytia, nachádza svoje miesto činnosť praktická, ako aj činnosť teoretická, pričom sa stáva zjavným, že sa už nejedná o dve činnosti, ale jednu činnosť reálneho zmyslu, alebo zmysluplnej reálnosti. Jedná sa o „jednu a tú istú činnosť, ale vo svojich nazvážom prepojených momentoch“. Tamtiež.

⁶⁸ FLORENSKIJ, „Kult, religia i kultura,“ s. 56.

Florenskij poznamenáva, že umenie vypadlo z hniezda najväčšieho umenia všetkých umení, t.j. Božieho pôsobenia – teurgie. Teurgia „bola materinským lonom všetkých vied a umení. Ona bola reálnou podmienkou rozvoja vlastného vedomia, rodičkou života, vlastnou činnosťou človeka.“⁶⁹ Jednota ľudskej činnosti, vďaka uvedomeniu si svojej závislosti na Božom pôsobení, sa postupne rozpadla a spomínaná Teurgia sa zúžila iba do obradov, t.j. do „kultu“ v neskoršom slova zmysle. Všetky ostatné činnosti života, vydeliac sa od Božieho pôsobenia uzákonnili svoju fiktívnu existenciu, svoju nezávislosť. Ich obsah totiž prestal existovať ako niečo bezpodmienečne cenné a nemenne reálne, v dôsledku čoho sa forma a obsah rozdelili a následne začali zjednocovať iba tendenčne. Ľudské činnosti sami v sebe prestali byť zrozumiteľné v poriadku života a tak nevyhnutne gravitovali k poriadku smrti, presnejšie povedané stali sa momentálnou chuťou, vrtochom, rozmarom, rozkošou, jednoducho výmyslom, vôbec nevychádzajúc z nevyhnutnosti, ale vykonané úmyselne, naschvál. Od Reálnosti a Zmyslu (teurgie) sa prešlo k reálnosti a zmyslom (významom), oddeliac sa od Prvých, v dôsledku čoho sa reálnosti stali prázdny a zmysly klamnými.

Veci sa stali *iba* utilitárnymi (užitočnými), pojmy *iba* presvedčivými. Avšak utilitárnosť už nebola znamením reálnosti a naliehavosť pravdivosti. Všetko sa stalo podobným Pravde, prestanúc byť spoločníkom Pravdy, prestanúc byť Pravdou a v Pravde. Krátko – všetko sa stalo svetským. Tak vznikla západoeurópska humaná civilizácia – hniloba, rozklad a takmer už aj smrť ľudskej kultúry. Tak sa rozpadla a rozložila kultúra na špeciálnosti, podrobnosti a jednotlivosti, z ktorých ani jedna nie je nevyhnutná, ale všetky náhodné a nestále, podobne sa rozpadla aj ľudská osoba, stratiac nevyhnutnú podmienku svojej jednoty a s ním aj silu nomenálneho uvedomenia (vlastného vedomia). Takto sa rozpadla aj duša na sumu myšlienok a vnemov (či skôr dojmov), t.j. stavov, priviatych náhodnými vetrami z vonku.⁷⁰

Túto fragmentáciu nielen západoeurópskej kultúry, ale kultúry ako takej, ktorá vzniká odtrhnutím sa od Božieho pôsobenia, majú v nemalej miere „na svedomí“ filozofické systémy viac či menej odmietajúce reálnu, t.j. numerickú totožnosť zjednotenia dvoch svetov viditeľného a neviditeľného, teda popierajúce kult. Absencia možnosti kultu ako reálnej jednoty naproti tomu vytvára v každom smere ľudskej činnosti už len

⁶⁹ Tamtiež, s. 57.

⁷⁰ Tamtiež.

napodobeniny kultu. Všetky filozofické systémy preto Florenskij delí do dvoch skupín. Buď uznávajú *jednobytnosť* (ὁμοουσία), alebo len *podobnosť* (ὁμοιουσία). Iba filozofia uznávajúca *jednobytnosť* je filozofiou pravej kultúry t.j. „idey a pravého rozumu, filozofiou osoby a pravej seberealizácie“. Filozofia uznávajúca iba fenomenálnu podobnosť a nie numerickú totožnosť je „filozofiou hmoty a skostnatej nehybnosti“.⁷¹

Vďaka kultu, v ktorom dochádza k reálnej, numerickej jednote dvoch svetov, je možné hovoriť o seberealizácii osoby. Florenskij hovorí o človeku ako o *homo liturgus*, pretože ako kult, aj sám človek je antinómiou, t.j. živou jednotou nekonečnosti a konečnosti, večnosti a časnosti, bezpodmienečnosti a pominuteľnosti, nevyhnutnosti a možnosti, uzlom sveta ideálneho a reálneho, a tak nemôže tvoriť ináč než podľa seba samého, na svoju podobu, teda také protirečenia, akým je on sám. Všetky ostatné činnosti, odhliadnuc od kultovej činnosti človeka, vyjadrujú jeho charakter iba jednostranne, s ďaleko menšou jasnosťou, teda prikláňajú sa v spomínanej antinómii buď na jednu, alebo na druhú stranu, t.j. ku vytváraniu nami spomínaných vecí bez zmyslu, alebo vypracovaniu pojmov – zmyslov bez reálnosti.⁷²

Ak by človek vyrábal *veci* bez *zmyslu*, alebo by rozpracovával významy – *zmysly*, ktoré by nenachádzali reálne *spredmetnenie*, tým samým by položil fiktívny základ ne-ludskej, ne-kultúrnej činnosti, činnosti ne-duchovného bytia, ktorá je už mimo poľa jeho pôsobnosti. Zjednotiť Boha a svet, ducha a telo, zmysel a reálnosť nie je iba vlastnosťou náboženstva, presnejšie kultu, ale úlohou samého človeka. Preto je kult, t.j. li-

⁷¹ FLORENSKIJ, *Stolp i utverždenije istiny*, s. 80. Filozofiu *jednobytnosti*, či všejednoty, ktorá existovala od dávna, rozpracovávali jak filozofi (Platón, Aristoteles, Plotínos), tak aj mnohí cirkevní otcovia. Z novovekej filozofie sem patria koncepcie Schellinga, Fichte a Hegela a v ruskej filozofii najmä Vladimíra Sergejeviča Solovjova. Porov. LOSKIJ, *Istorija ruskoj filosofiji*, s. 203 Veľký vplyv na autora mal ohľadom spomínaného konceptu „všejednoty“ i otec Serafion Maškin, i keď o jeho spisoch sa dozvedáme jedine zo statí Florenského. Porov. FLORENSKIJ, *Stolp i utverždenije istiny*, s. 619, 791. Florenského zásluha spočíva predovšetkým vo vedomom používaní pojmu *jednobytnosť* (ὁμοουσία) ako v metafyzike, tak aj kozmológii. Inak povedané Florenskij obliekol svoje filozofické a kozmologické vízie do náboženského šatu a teologickej terminológie a tým nominálne riešil problém „všejednoty“, „všeľudského vedomia“, či „všeľudských princípov“, tak blízkych srdciam mnohých slavianofilov. Porov. ZEŇKOVSKIJ, *Istorija ruskoj filosofiji*, s. 837. Taktiež porov. DANIEL PORUBEC, „Vlastníctvo a socializmus z pohľadu Semiona Ludwigoviča Franka,“ in *Studia theologica* 16, č. 1 [26] (2014): 105–107.

⁷² Porov. FLORENSKIJ, „Kult, religia i kultura,“ s. 58–59.

turgická činnosť človeka, v logickom nie v chronologickom poriadku, činnosťou *prius*, lebo v nej dochádza k nepochopiteľnému a tajomnému zjednoteniu dvoch svetov. Florenskij tak definuje tri kultúrne činnosti človeka, t.j. činnosť teoretickú, ktorá vytvára pojmy – termíny (*notiones*), praktickú, ktorej produktom sú stroje a inštrumenty (*instrumenta*) a liturgickú činnosť človeka, činnosť *prius*, ktorá vyúsťuje v kulte vo Svätyni (*sacra*). „Notiones, Instrumenta, Sacra sú tri typy tvorivej ľudskej činnosti.“⁷³

7. KULT – POKLADNICA ŽIVOTA

Je nesporné, že žiadna čisto ľudská činnosť, i keď s nálepkou humanity a proklamácie tých najvznešenejších ideálov ľudského pokroku, sa zoči voči smrti javí ako neúčinná. Nájsť oporný bod nášho bytia a nášho poznania, nájsť sám prameň života, v ktorom by utonula smrť, je možné podľa slov autora jedine v kulte, ktorý je skoncentrovaný v pravde o vteľnenom Pánovi Ježišovi Kristovi, *Predvečnom Slove – Logose*. Ježiš Kristus je absolútny zmysel nášho života („v ňom bolo všetko stvorené“),⁷⁴ je absolútna realnosť („v ňom bolo všetko stvorené“). Každý poznávací proces sa buď zakladá na tejto pravde, alebo je jednoducho lživým a nereálnym. Tvár Ježiša Krista je *Vteleným zmyslom*, opravdivý základ (ориентировка) mysle. Kult je konkrétna realizácia tohto základu. V kulte naša myseľ nachádza konkrétne a zároveň reálne kategórie svojej existencie. Mimo kultu, ako reálneho stvárnenia Ježiša Krista – Zmyslu všetkých zmyslov (porov. Jn 1,3), niet ničoho, čo je duchovné, rozumné, niet opravdivých slov, niet etických princípov.⁷⁵ Kult je „opravdivá plnosť pravdivého života“. O tejto plnosti „možno uvažovať a uvažovať, znova a znova k nej

⁷³ Tamtiež, s. 60.

⁷⁴ Porov. Vyznanie viery 318 otcov, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, EDB, 1991, s. 5.

⁷⁵ Porov. Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Kult i filosofija,“ in *Filosofia kul'ta*, Moskva: Mysľ, 2004, s. 115–116. Ďalej autor dodáva: „Vtelený Zmysel – Tvár Pána Ježiša Krista je opravdivým základom orientácie myslenia. Kult predstavuje konkrétne rozvinutie tejto orientácie. Nezmeniteľné elementy kultu sú kresťanské kategórie: ony sú konkrétne a reálne súčasne, zodpovedajúc samotnej orientácii. Takými kategóriami sú Kríž, krv, svetlo atď. (...) Pán, je Človek, spomedzi mnohých druhých ľudí, ale zároveň je i Jednorodný Syn Boha i Jednopodstatný Bezpodmienečnému a Večnému. Všetky hodnoty ducha sú také, že majú schopnosť byť omnoho viac než sú sami v sebe, teda sú symbolické.“ Tamtiež, s. 116.

prichádzať nikdy ju nevyčerpajú.“⁷⁶ Tajomstvá kultu, t.j. sviatosti neustále živia našu myseľ a rodia ju k životu svojím zmyslom (λόγος). „Jedna pravda, vo svojej plnosti, poviem viac, jediná objektívna pravda ponúkaná človeku sú jedine tajomstvá – sviatosti, ktoré si v presnom zmysle zasluhujú predikát pravdivosti.“⁷⁷

Preto Florenskij neváha prízvukovať, že „celý život je potrebné ohraničiť kultom, koncentrujúc sa okolo jeho bezpodmienečného centra – Golgoty a Vzkriesenia. Od kolísky až po hrob, všetky momenty, všetok rast, všetky životné boje, všetky skutočnosti, všetky hnutia, všetko úsilie, všetky slová, všetko, aj najmenšie a najnepatrnejšie hnutie majú byť kulto-centrické, gravitujujú k svojmu centru, ako každá častica je priťahovaná centrom gravitácie slnečnej sústavy.“⁷⁸ V kultúrnom živote nemôže existovať nič svetské, nič samoúčelné, ľahkomyselne samočinné, nič privátne, čo by nebolo predmetom kultu a tak nebolo priťahované Slnkom Života – Kristom.⁷⁹

Florenskij bol presvedčený, že kult dáva nášmu chaotickému bytiu formu čistej ľudskosti, plače s nami a za nás, hovorí také slová, ktoré by sme chceli povedať my sami, ale nedokážeme ich povedať tak ako kult, vovádza jeho samého v nás a tak nás stále viac pripodobňuje ideálnej podstate ľudskosti stvorenej podľa Kristovej podoby. Tým pádom z nás prenáša všetko trápenie na Čistú Ľudskosť, na Syna človeka a nás naopak, našu individuálnosť rozbíja, povznáša, oslobodzuje, uzdravuje. Kult bol v ponímaní autora náš osloboditeľ.⁸⁰ Či je to hnev, smútok, alebo nuda, všetko na seba berie kult. V ňom úplne utíšime búrku vlnobití nášho bytia, úplne sa nasýtime, uspokojac aj to najnepatrnejšie želanie, „pretože kult nám stále dá viac, ako si prosíme, a ďaleko viac, než by sme mohli chcieť, nekonečne veľa, vždy, vždy nám postačí táto pokladnica ľudskosti“.⁸¹

Ako sa naša zem otáča kolo vlastnej osy, tak sa celý svet otáča okolo kultu, ktorého nesporným centrom a vrcholom je podľa autora Eucharistia – sväté Dary (sám Ježiš Kristus). Florenský poznamenáva, že okolo

⁷⁶ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Tainstva i obrjady,“ in *Filosofia kul'ta*, Moskva: Mysľ, 2004, s. 127.

⁷⁷ FLORENSKIJ, „Tainstva i obrjady,“ s. 131.

⁷⁸ Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Sem tainstv,“ in *Filosofia kul'ta*, Moskva: Mysľ, 2004, s. 156.

⁷⁹ Porov. FLORENSKIJ, „Sem tainstv,“ s.156.

⁸⁰ Porov. FLORENSKIJ, „Tainstva i obrjady,“ s. 130.

⁸¹ Tamtiež, s. 131.

čiasťočky svätých Darov, „sa hýbe všetok okruh bytia, všetko je okolo nej a pre ňu, ona je A i Ω sveta. Samotné slovo kult (*cultus*) pochádza od *collere* – otáčať sa. Kult je kolobeh, chorovod, otáčanie okolo svätej reálnosti, okolo svätyne, v danom prípade, okolo svätyne svätých, *Sacra sacrorum*, τελετών τελετή, tajomstva tajomstiev, tejto čiasťočky Darov.“⁸² Inak povedané náš oporný bod „musí byť konkrétnym predmetom kultu, vo vyššom a plnom zmysle – Absolútnou Bohoľudskou vteľnou Osobou – Pánom Ježišom Kristom. Ale On sa vzniesol do neba, následne On musí byť daný tým, čo ho nahrádza v jeho úplnej konkrétnosti, a to je Eucharistia.“⁸³

Florenskij tak definuje jedinu danosť, jediný fundament jeho filozofie. „Golgota a Vzkriesenie musia byť dané (...) Slovom, musí byť Eucharistia. Iba Eucharistia, dávajúc nám požívať Telo a Krv Kristovu pod spôsobom chleba a vína, iba ona jediná môže priviesť k rovnováhe proti sebe stojacu hypostázu a oúsiu ľudského rozpadnutého a rozpadajúceho sa bytia. (...) Toto je základná úloha kultu.“⁸⁴ V eucharistii, t.j. periodicke sa opakujúcej vražde Boha, nachádza všetko svoj zmysel. Všetkých sedem sviatostí sa živia Krvou Krista a všetky sviatosti sú rozvinutím *Sviatosti Sviatostí – Golgoty*. V podstate máme len túto jednu sviatosť, ktorá sa nám siedmimi spôsobmi stáva dostupnou. Eucharistia je však najbližším, najskontrovannejším vyjadrením Golgoty. Všetky sviatos-

⁸² FLORENSKIJ, „Kult i filosofia,“ s. 117.

⁸³ Tamtiež, s. 119.

⁸⁴ FLORENSKIJ, „Tainstva i obrjady,“ s. 147. Florenskij je presvedčený, že nie je možné pochopiť náboženskú antropológiu bez termínov *οὐσία*, a *ὑπόστασις*. „Človek nie je iba *οὐσία*, ale aj *ὑπόστασις*, tvár.“ (...) „Človek nie je iba slepá vôľa, ale i svetlý obraz. (...) nielen bytie, ale i pravda (...) nielen sila, ale aj um (voľ) , nielen telo, ale i duch. V Bohu je harmónia úzie a hypostázy. Tvár Božia úplne (всесолено) vyjadruje Jeho Podstatu, Jeho Podstata je úplne vyjadrená Jeho Tvarou. V človeku, naproti tomu, sa antinómia pólov nenachádza v harmónii; temná praprčina (темная подоснова) bytia povstáva proti tvári, vyžadujúc od nej realizáciu; tvár si podmaňuje živelné vzrušenie, dožadujúc od neho svoju pravdu.“ Tamtiež, s. 136.

Termín hypostáza, grec. ὑπόστασις, lat. persona, rus. ипостась, сущность, označuje konkrétnu existenciu jednotlivca. Spočiatku bol užívaný ako synonymum slova *οὐσία* teda *bytnosť*, *prírodnosť* (inak povedané podstata, ako ju chápe ARISTOTELES, *Metafyzika*, 1029A, teda to, čo jednoducho je, čomu jedinému náleží bytie vo vlastnom zmysle slova. Podstata je teda najvyššou kategóriou). Až neskôr počnúc Chalcedónskym snom (r. 451) termín *ὑπόστασις* nadobudol jasných kontúr, teda termínu na označenie osoby *πρόσωπον* Ježiša Krista v dvoch prirodzenostiach – Božskej a ľudskej. Porov. Edward G. FARRUGIA, *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma s.r.o., 2008, s. 383–384.

ti nás zachraňujú, pretože sú v podstate jedným, t.j. Krvou Ježiša Krista, ktorá sýti naše nenásytne túžby. Krv Bohočloveka je tak dokonalým zmierením najväčších protirečení horného a dolného.⁸⁵

ZÁVER

Florenského pohľad na fenomén kultúry, s nami zvolenej perspektívy kultu, prináša mnohé zaujímavé závery. Pozornému čitateľovi neuniknú predovšetkým gnozeologické kritéria, ktoré autor neodmysliteľne prepája s ontológiou. Podľa autora neexistuje fenomén poznania, „separovaný“ od fenoménu bytia. Florenskij bol navyše presvedčený, že nový šat poznania pravdy je nám daný samou Pravdou, zjavenou v kulte, predovšetkým v Eucharistii. Autor sa teda snažil dokázať, že pravdivý proces poznania a bytia je založený transcendentne, teda na vonkajších podmienkach rozumu a nie transcendentálne, teda na základe štruktúr samého rozumu. Samotný fakt nezávislosti poznávajúceho rozumu, ako nám ho predostrel predovšetkým filozof Immanuel Kant, je z pohľadu Florenského, ako pre filozofiu kultúry, tak i pre samotného človeka vyznačujúceho sa tvorivosťou v troch oblastiach, t.j. *instrumenta*, *notiones* a *sacra*, veľkým nebezpečenstvom. Totiž sám človek – *homo liturgus* je priesečníkom viditeľného a neviditeľného sveta a nemôže sa obmedziť na tvorbu takej „kultúry“, ktorá by nezohľadňovala možnosť transcendentného poznania a ostala by iba na povrchu epifenomenálneho vymedzenia, t.j. čisto v hraniciach ním samým stanovených hraníc. Podľa autora takáto selekcia „poznania a bytia“ už nekorešponduje s „kultovou dušou“, dušou dieťaťa, či „všeľudským vedomím“, ktoré sú istou apriórnou formou projekcie kultu v každom indivíduu.

Podľa Florenského je človeku v procese budovania opravdivej kultúry ponúknuté rozhodnúť sa medzi opravdivým kultom slobodného prijatia daru samej Pravdy v Božom kulte a v živom vzťahu a „kultom slobodnej rozumovej autonómie“ s jej nekonečným plukom vlastných „právd“. Pravdu totiž podľa Florenského nechápeme ako abstraktnú formuláciu, ale ako živé bytie. Do nášho vedomia totiž nevstupuje Kantova subjektívna kópia predmetu a konštrukcia subjektívneho súdu, ale sám predmet vonkajšieho sveta. Človek je v sebe schopný kontemplanovať

⁸⁵ Porov. FLORENSKIJ, „Tainstva i obrjady,“ s. 148.

živé bytie v jeho opravdivosti tak, ako tomu bolo v našom detstve. Presnejšie povedané, je toho schopný práve preto, že Pravda sama si v ňom urobila príbytok.⁸⁶ Čo sa týka definovania vzťahu kultu a kultúry, kultu a filozofie, je podľa autora nad slnko jasné, že ako filozofia, tak i kultúra preberajú všetko od kultu a nie naopak. V prípade chronologicky neskoršieho kresťanského kultu, v ktorom sa objavujú termíny dávnych filozofií Platóna a Aristotela, sa vždy jedná, v prípade spomínaných filozofov, o už im zjavené termíny zo samotného kultu. Ten totiž od počiatku bol, je a stále bude zjavením Bohočloveka – Ježiša Krista, ktorý mal u Otca slávu skôr, než bol svet.⁸⁷

Akékoľvek filozofické bádanie má podľa autora už jasne vytýčené hranice v predvečnom Slove, Logose – Ježišovi Kristovi, našom Spasiteľovi. Myšlienkový systém, ktorý by odignoroval túto absolútnosť zmyslu a absolútnu reálnosť v Kristovi, je lživý a odsúdený na zánik, pretože „bez neho nepovstalo nič z toho, čo povstalo“. Florenskij preto nešetří kritikou na adresu novodobého európskeho myslenia, i novodobých európskych hnutí, predovšetkým humanizmu, ktoré sa v svojej podstate, i keď v rôznych modifikáciách, nezakladajú na ničom inom než na odmietnutí pravého kultu Bohočloveka Ježiša Krista. Ak Immanuel Kant nevyhnutne potreboval vybudovať kult rozumu pre potvrdenie, či skôr ospravedlnenie „životaschopnosti“ svojej filozofie, tým len dokázal, že „v skutočnosti každá kultúra sa začína svojim ‚áno‘, alebo ‚nie‘ kultu a v kulte, a nasledovne sa orientuje prijímajúc ho, alebo ho odmietajúc.“⁸⁸

Florenského výnimočnú aktuálnosť pre súčasnosť asi najlepšie vystihol Nikolaj Onufrijevič Losskij, ktorý na záver svojej state o filozofii Pavla Alexandroviča Florenského napísal:

Musíme sa pýtať, prečo je súčasná kultúra nemocná? Prečo je stratená idea právne založeného štátu? Prečo sú spochybnené idey absolútnych hodnôt? Prečo je zmarený ideál slobodného duchovného rozvoja? Dôvodom je predovšetkým to, že sa intelektuáli a hneď po nich ľudové masy vzdialili od kresťanstva. Zavládla bezbožnosť. Hlavnou úlohou našej doby je preto pokúsiť sa obrátiť najskôr intelektuálov a ich prostredníctvom ľudové masy späť ku kresťanstvu a následne aj ku kresťanskému humanizmu. Práve k tomu nám môžu v mnohom pomôcť nábožensko-filozofické spisy písané v novom a svetskej literatúre bližšom štýle, ktorý by spojil

⁸⁶ Porov. Pavel Alexandrovič FLORENSKIJ, „Razum i dialektika,“ in *Sočinenija*, zv. 2, Moskva: Mysľ, 1996, s. 137.

⁸⁷ POROV. FLORENSKIJ, „Kul't i filosofija,“ s. 120–121.

⁸⁸ FLORENSKIJ, „Kul't i filosofija,“ s. 117.

náboženské problémy so súčasnou vedou a s metafyzickými výskumami vyšších, nadľudských oblastí sveta. Florenského dielo tieto hodnoty má.⁸⁹

**The Philosophy of Culture from the Perspective of the Cult
in the Work of P. A. Florensky (*1882, +1937)**

Keywords: P. A. Florensky; Russian Religious Philosophy; Culture; Cult; Universal Unity

Abstract: Did Florensky bring something new to the field of philosophy of culture? His merit lies primarily in his intentional use of the concept of *ὁμοουσία*, *oneness-in-substance*, in both metaphysics and cosmology. Florensky wrapped his philosophical and cosmological visions into "a religious garment" and theological terminology and attempted, in his unique approach, to solve the problem of "universal unity", "all-human consciousness", especially "all-human principles", questions which had engaged numerous Slavophilia philosophers earlier. His philosophy of culture is not about despising the world, but about the bright and loving adoption of life which enriches man, if he rises to a higher level of existence and desires to unite with the "other" invisible world. According to Florensky, all philosophical systems can be classified into two groups. They either acknowledge *ὁμοουσία*, the oneness-in-substance, or restrict themselves to *ὁμοιουσία*, the similarity-in-substance. Only a philosophy that recognises the oneness-in-substance is, according to Florensky, the philosophy of true culture, that is, the philosophy of "ideas and the true intellect, the philosophy of person and true self-realization".

PhDr. ThDr. Daniel Porubec, PhD.
Pokroku 14
040 11 Košice
Slovenská Republika
daniel.porubec@unipo.sk

⁸⁹ Porov. Losskij, *Istorija rusckoj filosofiji*, s. 206.